

UTANÇ DEVİRİMCİ BİR DUYGUDUR

Frédéric Gros (1965) Felsefeci. L'Institut d'études politiques de Paris'de (Sciences Po) felsefe profesörü. 1999'da Paris-Est-Créteil-Val-de-Marne Üniversitesinde *Théorie de la connaissance et histoire des savoirs: de L'histoire de la folie à L'archéologie du savoir* başlıklı doktora tezini savundu. Michel Foucault'nun Collège de France'ta verdiği dersleri yayıma hazırladı.

Başlıca kitapları: *Michel Foucault* (Presses universitaires de France, "Que sais-je?" dizisi, 1996), *Foucault et la folie* (Presses universitaires de France, 1997), *États de violence: essai sur la fin de la guerre* (Gallimard, 2006), *Le Principe sécurité* (Gallimard, 2012), *Marcher; une philosophie* (Carnets Nord, 2008), *Possédées* (Albin Michel, 2016; roman), *Yürümenin Felsefesi*, Kolektif, 2017), *Le Guérisseur des Lumières* (Albin Michel, 2019; roman), *La honte est un sentiment révolutionnaire* (Albin Michel, 2021).

Olcay Kunal 1972 yılında İstanbul'da doğdu. St. Michel Fransız Lisesi ve İÜ Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu. Çok sayıda çevirisi bulunmaktadır.

Frédéric Gros'un
YKY'deki kitapları

İtaat Etmemek (2020)
Utaç Devrimci Bir Duygudur (2026)

FRÉDÉRIC GROS

Utanç
Devrimci Bir Duygudur

Çeviren:
Olca Kunal

YAPI KREDİ YAYINLARI

Michel Gardette için

İÇİNDEKİLER

- Utanç Devrimci Bir Duygudur • 9
 Kötü Şöhret • 15
 Onursuz Toplumlar mı? • 23
Toplumsal Hor Görme Üzerine • 30
 Hayaletlere Dair Bir Hikâye • 41
 Melankoli • 53
Bütüncül Sosyal Olgu: Ensest, Tecavüz (Travmatik Utanç) • 60
 Cumhuriyetin Cinsel Temeli • 81
 Aidôs • 89
 Felsefi Utandırma • 96
 Gelecek Geçmiş Zaman • 101
 Kesişimsel Utançlar • 111
 Sistemik Utançlar • 119
 Devrimci Utanç • 128
 Dizin • 137

Bir arkadaşa utanç hakkında küçük bir kitap yazma tasarımdan söz ettiğimde şöyle cevap verdi: “Ne tuhaf bir fikir. Suçluluk filan olsa tamam, Dostoyevski, Kafka falan gidersin... Ama utanç...”

Bu tepki bugün şaşırtıyor beni, öyle ki artık utanç suçluluktan bile daha derin, daha geniş, daha karmaşık bir deneyimi kapsıyor gibi geliyor bana; ahlaki, toplumsal, psikolojik, siyasal birçok boyuta giriyor bence – hatta Kafka ve Dostoyevski özellikle utanç üzerine yazmışlar gibi geliyor.

Özel hayatımda sanırım suçluluktan ziyade utanç beni daha fazla etkiledi, suçluluğun buyruklarındansa daha çok utancın dayatmalarına boyun eğerek karar aldım.

Rousseau'nun *İtiraflar*'ındaki şu kurdele çalma bölümü geliyor yine aklıma. Eylemi yapan kişi için zor itiraf doğrusu, zaten yaşamında ilk ve son kez anlattığımı söylüyor, sanki bir yarayı deşmeye karar vermiş de hemen sonrasında kapatıyormuş gibi – en azından başkalarının gözünde. Zor itiraf çünkü aynı zamanda bir aşçı kızın suçlanmasına neden olduğunu da söylüyor, kim bilir ne ağır bedel ödemiştir bu yalan için kız – o dönemde hırsızlık yaptığı için kovulan bir hizmetçi kıza neler olduğu hakkında fikriniz var mı?

Neyse, olaya geri döneyim: Rousseau'nun üzerinde, uzun süredir aranan, pembe renkte gümüş işlemeli eski bir kurdele bulurlar. Üfleyip püfleyerek, kem küm ederek (elbette ki hırsız Rousseau'ydu) kurdeleyi kendisine verenin genç Marion olduğunu söyler. İnsanlar şaşırırlar buna, çünkü genç kız hep söz dinleyen, sadık biri olmuştur. Bir yüzleşme ayarlanır. Jean-Jacques o gencecik haliyle ithamlarında ısrar eder. Marion usulca ağlar ve tabii karşı çıkar. Rousseau geri adım atmaz, “şeytanca bir cesaretle” suçlamalarını yineler, kurtuluşu buna bağlıymışçasına iyiden iyiye sarılır yalana.

Kısacık bir acınası rezil olma anındansa ebedi suçluluk, hatta ölüm! Utanç korkusu her şeyden üstün gelir. Metnin gücü maruz kalınan bir utanç sahnesini göstermesinde değil, ahlaki bir çıplaklık anından korunmayı dünyada her şeyden fazla isteyen bir kalpteki dehşeti ve bunun yol açtığı muhteşem direnci betimlemesinde yatar.

Ondan sonra ortaya çıktığını gördüğüm zaman yüreğim parçalandı, ama o kadar insanın varlığı, pişmanlığımdan daha baskın çıktı. Cezadan pek korkmuyordum, asıl korktuğum utançtı; ama utançtan, ölümden çok, cinayetten çok, dünyadaki her şeyden çok korkuyordum. Yerin dibine batmak, yok olmak isterdim; yenilmez utanç her şeyi yendi, küstahlığının tek nedeni utanç oldu ve ne kadar suçlu haline gelirim, bunu kabul etme korkusu beni o kadar gözü pek yapıyordu. Hırsız, yalancı, iftiracı diye tanınmak, herkesin içinde yüzüme karşı öyle ilan edilmek korkusundan başka bir şey düşünmüyordum. Tam bir şaşkınlık bütün öteki duygularımı yok ediyordu.¹

• • •

Aslında arkadaşımın tepkisi beni cesaretlendirmişti. Kendi kendime diyordum ki, kütüphaneler hata duygusu hakkında yazılmış kitaplarla doluyken, utanç üzerine yazılmış çok az şey mevcut. Oysa her alanın bir başvuru yazarı vardı, üstelik hepsi de önemli kitaplar yazmıştı: Örneğin psikolojide Serge Tisseron,² sosyolojide Vincent de Gaugelas,³ sosyal felsefede Didier Eribon,⁴ psikanalizde Claude Jamin,⁵ edebiyat eleştirisinde Jean-Pierre Martin,⁶ felsefede Ruwen Ogien...⁷

Geç bile kalmıştım.

Yine de pes etmedim. Zaten, istesem kendi hissettiklerimden yola çıkabilirdim, hem de ne hissettiğimi açıklamadan; ayrıca pekâlâ okumalarımın yol açtığı duyguları da kullanabilir (James

1 J.-J. Rousseau, *İtirafnar*, II. Kitap (çeviren Kenan Somer, Doruk yayıncılık, 2002, 3. baskı). Bu anlatı üzerine P. Hochart'ın derin ve parlak analizi için bkz. "L'espace intime", C. Habib, *La Pudeur: la réserve et le trouble* içinde, Autrement, 1992, s. 188-200.

2 S. Tisseron, *La Honte. Psychanalyse d'un lien social*, Dunod, 2020, 4. baskı.

3 V. de Gaugelas, *Les Sources de la honte*, Seuil, 2015, 2. baskı.

4 D. Eribon, *Une morale du minoritaire*, Flammarion, 2015.

5 C. Jamin, *La Honte, ses figures et ses destins*, PUF, 2007.

6 J.-P. Martin, *La Honte. Réflexions sur la littérature*, Gallimard, "Folio essais", 2017.

7 R. Ogien, *La honte est-elle immorale?*, Bayard, 2002.

Baldwin, Annie Ernaux, Primo Levi, Simone Weil), erkeklerin aşığalamalarıyla sınanmış onca kadın figürünü de katabilirdim işin içine: Lucretia, Phaedra, Tombalak, Anna Karenina, François Bon'un anlattısındaki kadın Daewoo işçileri⁸ ve daha niceleri.

• • •

Utanç zamanımızın başlıca duygulanımı, yeni mücadelelerin gösterevidir. Adaletsizliğe, zulme, eşitsizliğe bağırıp çağırmayı bıraktık. Utanç diye haykırıyoruz.

2021 Ocak ayı, Paris, Saint-Guillaume sokağı. Ulusal Siyasal Bilimler Vakfı Başkanı Olivier Duhamel, üvey kızı Camille Kouchner tarafından 1980'lerin sonunda ikiz erkek kardeşine karşı defalarca cinsel istismarda bulunmakla suçlandı, üstelik dönemin Siyasal Bilimler Vakfı Müdürü de 2019'dan beri yaşananlardan haberdardı. Öğrenciler okullarını sarsan bu skandal karşısında gösteriler yaptı ve "Utanç" başlıklı açık bir mektup yayımlayarak bu kez de müdürün istifasını istedi – Olivier Duhamel bu kitabın yakında yayımlanacağını öğrenince istifa etmişti zaten.

6 Eylül 2020 Pazar, Belarus. Minsk'te binlerce gösterici sokaklara döküldü, liderleri Aleksandr Lukaşenko'ya karşı "Yazıklar olsun! Utan!" sloganları attı.

28 Şubat 2020, Paris, Pleyel Salonu, 45. César Ödülleri. Roman Polanski'nin en iyi yönetmen adayı olarak açıklanması üzerine Adèle Haenel "Utanç, utanç, utanç verici!" diye bağırarak salonu terk etti.

2020 yılının Ocak ayı, BM'nin Gıda Hakkı eski raportörü Jean Ziegler, Midilli adasındaki Moria mülteci kampına yaptığı ziyaret sonrasında buranın "Avrupa'nın utancı" olduğunu ilan etti.⁹

Hatta bütün bu olayların ötesinde, yeni aktivizm tavırlarını, yeni infialleri açıklamak için yeni bir dil ortaya çıktı: Örneğin sivil havacılığın ve dijitalleşmenin gezegene maliyeti konusuna dikkat çekmek için kullanılan *flight shame* [uçuş utancı], *digital shame* [sanal utanç] gibi ifadeler.

8 F. Bon, *Daewoo*, Fayard, 2004.

9 J. Ziegler, *Lesbos. La honte de l'Europe*, Seuil, 2020.

Üç temel deyiş, üç güncel uyarı daha var.

“Kendinizden utanmayı bırakın!”

Utanç ve üzüntüye karşı bir öfke ve yaşam arzusu sıçramasıdır bu, hani varoluşu zehirleyen, ötekine olan tüm güveni, tüm yaşama sevincini körelten, kurbanını can yakıcı bir sessizliğe, kendini hor görmeye mahkûm eden, farklı olana yönelik duyulan nefretle, sonradan görmelerin küstahlığıyla, maçoluk aptallığıyla beslenen ve direncin önünde engel oluşturan şu utanç ve üzüntüye karşı.¹⁰ Ayrımcılıklardan ve damgalamalardan duyulan utanç. Sözün özgürleştirilmesine, insanın kendisini olumlu biçimde geri kazanıp engellerinden kurtulmasına çağrı. Bu noktada, benlik saygısı tüccarları, kişisel gelişim koçları, utancın üstesinden gelme ve kendini kabul etme tekniklerini satmak için birbiriyle yarışır. Tek bir slogan vardır: Hiçbir şeyin ve hiç kimsenin kendiniz olmanızı engellemesine izin vermeyin. Kendinizi sevin, olduğunuz kişiyle gurur duyun (ancak vaatlerin ötesinde, bozulmuş mahremiyetlerin yarası kalır kuşkusuz).

“Utanç mutanç kalmadı artık!”

Ahlakçıların, eğitimcilerin ve psikolog-egitmenlerin dile getirdiği bir kızgınlık çılgılığıdır bu.¹¹ Bin kez yapıldı bu saptama. Teşhir ve pervasızlık her yerde hüküm sürüyor. Okulda, işte, sokakta, hadsizlikten, vicdansızlıktan, mahremiyetin sınırlarının bilinmemesinden yakınıyor. Sosyal ağlar, insanların utanmazca kendilerini sergilemesiyle besleniyor. Kaba saba davranışların, edepsizliklerin bini bir para olmuş.

Bugün bir utanç krizinden geçiyoruz. Kaba saba davranışlar artıyor, edepsizlik yayılıyor, utanmazlık çoğalıyor, çekingenlikten, hayadan, kendini engellemeden, sakınmadan artık eser yok, özellikle de okulda. Ortada bir okul krizi varsa, bu her şeyden önce bir utanç krizidir.¹²

10 B. Cyrulnik, *Mourir de dire*, Odile Jacob, 2012.

11 Bu anlamda bkz. E. Bidaud, C. Trono (yay. haz.), *Il n'y a plus de honte dans la culture*, Penta, 2010.

12 A. Finkelkraut, G. Hanus, “Il y a quelque chose à dire en faveur de la honte”, *Cahiers d'études lévinassiennes*, 7, 2008.

Yitirilmiş bir çekingenlik, içe dönüklük, gizlilik duygusu yeniden bulunmak isteniyor. Utançta (*aïdôs, pudor*) hata, ahlaklarının çok gerisinde siyasal itaati sağlayan bir kaldıraç etkisi, toplumsal bir parola, içsel bir yapılandırma ilkesi gören eski etik anlayışlara geri gelme hayalleri kuruluyor.

“*Utanmaya yüzünüz yok!*” ya da “*Utanın be!*”

Tam bir öfke çığığıdır bu. Zalimlere, tecavüzcülere, enstest failerine olduğu kadar ikiyüzlü politikacılara, yozlaşmış yöneticilere ve küstah milyardere yöneliktir. Gösterilerde, kamusal protesto hareketlerinde duyarız. Bütün bir öfke ve üzüntü diyalektiği, kızgınlığın büsbütün bulaşıcılığı, kolektif bir çileden çıkışın vücut bulması söz konusudur. Ve utanç bir kıvılcım, bir dinamit, bir patlayıcı olur bir den.

• • •

Bu kitap, *İtaat Etmek*'in¹³ tamamlayıcısı, devamı niteliğinde. Korkularımıza, koşullanmalarımıza, atıl kalmayı seçişimize rağmen cesurca bir itaatsizliğin itici gücünün ne olması gerektiğini merak ediyordum – itaatsizlik deyince tabii ki siyasal itaatsizliklerden bahsediyordum (adil olmayan kararnamelere karşı olan başkaldırılar, dünyanın gidişatını reddediş, kişisel sorgulamalar vb), suçluluktan ya da kaba saba davranışlardan değil. Sonra Hannah Arendt'e sığınarak sorumluluğa, insanın kendine dönüşmesine, kendi ilkeleriyle tutarlı olmaya çalışmasına yöneliyordum. Entelektüel olarak doğru bir çıkış yolu oldu belki bu, ama arada büyük ve yürek burkan başkaldırı gerekçelerini göz ardı ediyor, hayal gücünün mücadelelerdeki etkisini küçümsüyordu. Oysa utanç hayal gücüyle işler. “Dünyadan utanmak”¹⁴ ve birbirimize olaylar farklı şekilde olabilirdi demek için gereklidir o. Başkası adına utanıldığında da ihtiyaç duyarız ona; bu başkası yenilgiye uğramış ve aşağılanmış biri olabilir – *onda* hissedilir işte bazan o

13 F. Gros, *Désobéir*, Albin Michel, 2017 (*İtaat Etmek*, çev. Zeynep Büşra Bölükbaşı, YKY, 2020).

14 P. Levi, *Les naufragés et les rescapés*, Fr. çev. A. Maugé, Gallimard, 1989 (*Boğulanlar Kurtulanlar*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 1996).

dayanılmaz acı¹⁵ – ama aynı zamanda utanmazca aşağılayan biri de olabilir; o zaman da, kendisi hiç utanç duymasa da bizi *onun yerine* utanmaya zorlar.

Şahsen ben kendisinde hafif mahcubiyet, biraz rahatsızlık, çekingenlik filan gördüğüm kişiye bağlanırım hemen – bu özgüven eksikliğinde sağlam bir dostluk kuracak bir şeyler bulmuşum gibi. Bana hiç utanç duymadığımı iddia eden birine güvenmezdim içgüdüsel olarak.

Dünya haberlerini, siyasi liderlerin demeçlerini ve patron temsilcilerinin konuşmalarını dinlediğimde boğar adeta utanç duygusu beni.

Her gün daha kaçınılmaz hale gelen en kötü senaryoya boyun eğmemek ve başkaldırı becerimizi canlı tutmak için bize itaat etmeme gücünü veren şey, Primo Levi'nin deyişiyle, “dünyanın utancı”dır. Bu utanç, üzüntüyle öfkenin bir karışımıdır. Ruh menajerleri ne söylerse söylesin bu utanç öylece geride bırakılmaz: Öfke biçimine sokularak dönüştürülebilir.

Hayır, utanç duygusunu asla aşamaz insan: Çalışır, ince ince işler, yüceltir ancak.¹⁶ Hatta kaldıraç, suç ortağı, itici güç yapar bazen onu. İyice sıkır, yıkıcı üzüntü, insanın kendine yönelik nefreti namına ne varsa hepsini yok etmek için bir güzel temizler, içinden salt öfke kısmını alır.

15 J.-J. Rousseau, merhamet konusunda hayal gücünün beslediği merkezden uzaklaşma dinamiği üzerinde ısrar etmek için (utanç ve merhamet, hayal gücü tarafından taşınan iki büyük ilişkisel duygudur), *Dillerin Kökeni Üzerine Deneme* (1781) adlı eserinde şöyle yazıyordu: “Kendi içimizde değil, onun içinde acı çekeriz.”

16 Édouard Louis, edebiyatın sınırlarını üstlendiği çarpıcı kitaplarında, kendini bir utanç yazarı olarak sunabilir; ancak utancı sadece bir nesne veya içerik olarak değil, aynı zamanda yazdığı yer olan öznel bir kaynak olarak da ele alır (bkz. C. Devarrieux ile söyleşi, *Libération*, 4 Mayıs 2018).